

Sevinc Abdulla qızı Abdullayeva (Abasova)⁷⁹

KİŞİLƏR AZ YAŞADI

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi inkişaf mərhələlərində povest janrı həmişə hissi-idraki təsir gücü, bədii sığlolu, kütləvi xarakteri ilə fərqlənmiş zaman və şərait, həyat və bədii həqiqət faktına sədaqəti ilə nümunə olmuşdu. Povest janrının belə çevik, davamlı inkişaf yolu, “60-cılar” adı ilə tanınan, əsasən də 90-cı illərə qədər eyni təmkinlə davam edən, təxminən otuz illik Azərbaycan bədii nəsr mərhələsində özünü bir daha, bütün aydınlığı ilə təsdiq etdi, bədii sənət və sənətkarlıq üstünlüyünü qoruyub saxladı, yerini heç bir janra güzəştə getmədi. Yeni, psixoloji nəsr adı ilə ədəbiyyat tarixinə düşən, bu gün də həmin adla yaşayan və sevilən bu ədəbi-bədii mərhələni o zamankı bütün ittifaq, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatında, əslində, dövr-zaman yaratdı, ona şərəf və vətəndaşlıq haqqı, bədii ləyaqəti verən, onu qüdrətli söz-sənət nümunəsi kimi zinətləndirən, əbədi yaşadan M.İbrahimov, İ.Əfəndiyev, İ.Şıxlı, Ə.Məmmədخانlı, və s. kimi nisbətən yaşlı, klassik nəsil nümayəndələri ilə yanaşı, əsasən, İ.Hüseynov (Muğanna), Anar, Elçin, S.Əhmədov, İ.Məlikzadə, F.Kərimzadə, S.Azəri və digər o zaman üçün gənc, indi ustad kamil istedadlı yaradıcı insanlar oldu. Belə gənc yeni nəsr mərhələsində xüsusi haqqı olan ədəbi-bədii qüvvələrdən biri Aqşin Babayev idi.

Aqşin Babayev, qələm işlətdiyi bütün yaradıcılıq sahələrində özünə məxsus, təkrarsız və bənzərsiz sənət və sənətkarlıq yolu olan, bədii və ictimai fəaliyyətilə şəxsiyyəti arasındakı möhkəm əlaqə və bağlılığı qoruyub saxlayan təvazökar-ziyalı yazıçılardan idi. Artıq zəngin, kamil bir ədəbi-bədii irsin sahibi olan Aqşin Babayev bu səviyyəyə zəhməti, müntəzəm - sistemli və ardıcıl fəaliyyəti sayəsində nail olmuşdu. Daima yazdı, aramla, səssiz, hay-küysüz, sakit yazdı, özünü təbliğ etmək üçün yox, ədəbiyyatın sabahı üçün, gələcək nəsil üçün yazdı, özü də yaxşı yazdı, gözəl sənət nümunələri ortaya qoydu. Belə zəngin, mürəkkəb inkişaf yolunda, kamil təcrübə qazandı. Ona istinad edərək əsrini, zamanını, şərait və insanlarını qələmə aldı, sənətkar amalı, mövqeyini qorudu, oxucuları ilə dil tapa bildi. Belə insanlıq, mərifət yoluna, kiçik hekayələrdən başlayaraq, üzü yuxan sənət zirvəsinə doğru ucaldı. Bu ucılığı A.Babayevin povestlərində daha aydın görmək mümkündür.

Aqşin Babayevin bədii nəsrinə tanışlıq belə bir fikir deməyə haqq verir ki, onun özünə məxsus sənət uğurlarına malik olan digər yaradıcılıq sahələri öz işığını, bədii ləyaqətini bəlkə də hekayə povest və romanlarından alıb. Əlbəttə bu şəxsi fikir birmənalı şəkildə qəbul olunmaya da bilər. Fakt odur ki, Aqşin Babayevin ədəbi-bədii irsində unudulmaz, yadda qalan xarakterlərin əksəriyyəti bədii nəsrindədir. Fəridə (“Ata canı”), Sadıq, Ədalət (“Vida”), Məsumə (“Qara kağız”), Əhəd (“Qartal sevgisi”) hekayələrində, “Saat” kimi kiçik miniatur - əsərində, Adilə Bədəlova (“Mən də bir əsgərəm”), Mehdi Lətifzadə (“Halal çörək”), Bəhmən (“Ayrılıq”) və s. povestlərində məskunlaşan insanlardır. Bu baxımdan ədəbin “Kişilər az yaşadı”, “Söz gülləsi” povestləri xüsusi təqdirə layiq bədii ümumiləşdirmələr, tipik-real həyat səhnələri, maraqlı xarakterlərlə zəngin olan sənət nümunələridir. Aqşin Babayevin “Ceviz ağacı”, “Başımıza gələnlər” və digər sənədli povestlərini də bura əlavə etmək olar. Aqşin Babayevin nəsrinə tam, bütöv halda diqqətəlayiq həyat tərzini, tipik təəssüratların əhatəsində inkişaf edir. Bu təbii proses, Aqşin Babayev povestlərinin əsas məziyyətlərindən biri olmaqdan başqa, həm də psixoloji nəsr mərhələsinin yeni keyfiyyətli bədii təfəkkürünün estetik təsiri-təzahür forması kimi əslində o dövrün demək olar ki, əksər uğurlu əsərlərinə xas olan bir cəhət idi. Özü də yeni psixoloji nəsr yaradıcılığının gələcək taleyi barədə xoş təəssürat oyadan, yeni nəsr yaradıcılığının, Aqşin Babayev də daxil olmaqla o dövrün gənc ədəbi qüvvələrinin fəaliyyəti haqda razılıq hissi doğuran uğurlu bir cəhət idi. Mina arvadın (“Kişilər yaşadı”), əri Adışirini müharibədə itirən bu dul əsgər ailəsinin, ömür yolu sovet dövrünün tipik həyat tərzindən ən real bir nümunədir. Qızı Rəna, oğlu Qədirlə, sınıq-salxaq bir komada yaşayan Minaya əsgər ailəsi olduğu üçün üç otaqlı mənzil verirlər. Həmin gündən bu evdən kiçik-ötəri sevinc anları ilə yanaşı kədər, qəm, qüسسə əksik olmur. Uğursuz məhəbbət, xəstəlik, həyəcan bir-birini əvəz edir. Aqşin Babayev belə gərgin mürəkkəb şəraitdə insanın itməməsi, həyatın əbədi davam etməsi labüdlüyünü şərtləndirən amilləri xüsusi sənətkarlıqla povestinin bədii həyat materialında tipik səhnələrlə ümumiləşdirə bilir. “Kişilər az yaşasa da həyat davam edir” məfkurəsini bədii cəhətdən qoruya, həm də yaradıcı şəkildə davam etdirə bilər. Bu da o deməkdir ki, Aqşin Babayevin bütün nəsrində bədii həqiqətin inandırıcılığı ilə tətbiqi -təsir gücü arasında güclü bir əlaqə və bağlılıq mövcuddur.

Aqşin Babayevin digər əsərlərində olduğu kimi bu povestində də bütün həyat materialı sənətin ən ləziz, müstəqim amili olan bədii dili, əlvan, şirin üslub vasitəsilə obrazlaşır. Estetik tərəvət, səciyyə və ehtiraslar sözün qüdrəti ilə həyat materialına hakim kəsilir. Odur ki, “Kişilər az yaşadı” povestində hadisə, əhvalat və vəziyyətlərə laqeyd baxmaq olmur. Hər səhnə məxsusi həyat materialı, düşündürücü xarakteri ilə diqqəti cəlb edir. Bəzən adama elə gəlir ki, Aqşin Babayevin bədii-təsvir çaları, nəql etmə - təhkiyə əhəngini üstələyir. Əslində bu bədii nəsr yaradıcılığında istifadə olunan önəmli gedişdir. Bunun özünün də böyük üstünlükləri, uğurları vardır. Əvvələ, belə yaradıcılıq prosesi əsərin ayanilik, təbii mahiyyətini artırmaqla, onda lirik, bir az da romantik hissi-estetik vüsəti gücləndirir, xoş təəssürat yaradır. Müəllif insanlar arasındakı ünsiyyət, qayğı, diqqət, xeyirxahlıq, saf niyyət və arzu kimi sırf mənəvi-əxlaqi kamillik problemi ilə bağlı olan humanist keyfiyyətləri Nuru-Rəna, Rəna-Nazim, Nazim-Rəna arasındakı təbii-lirik romantik - məhəbbət ünsiyyətinin yüksək bədiiliklə, tipik şəraitə uyğun, tipik həqiqətlər əhatəsində mənəvi-əxlaqi kamillik örtüyündə vermək üçün düzgün olaraq belə yaradıcılıq yolu seçir. Cəmiyyət həyatına, iş - əmək, yaxın keçmişə döən müharibə illərini də həmin uğurlu yaradıcılıq üslub ilə bədiiləşdirir. “Bir gün anam mənə çörək verib dükana göndərdi. Talonu itirdim. Evə dönməyə üzüm yox idi. Bir xəndək kimi yer tapıb içinə girdim, orada yatdım. Elə soyuq idi ki, ... Dişim-dişimə dəyirdi. Səhər evə döndüm. Başqa çarə yox idi. Soyuqdan tir-tir əsirdim,

⁷⁹ BDU.Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

qızdırmalıydım. Qara ciyərım xeyli vaxt əziyyət verdi mənə. Sonra keçdi. İndi də hərdən-hərdən ağrıyır... Atam müharibəyə yola düşəndə anama bir bayatı deyib-deyə Nuru söhbəti dəyişmək istədi.

Bu dağın qarı mənəm,
Gün dəysə ərimərəm,
Qəbrimi dayaz qazın,
Cavanam, çürümərəm

Rəna Nurunun qonur gözlərindəki yaş damllarını gördü və:- Mənim atam da müharibəyə yola düşəndə Müşfiqin bir şerini deyib anama:

Məndən məcnun könlüm maraqla sordu,
Bu saçı Leyladan necə əl çəkimi?..” (241-242)

Nuru tez köçdü dünyadan, müdrik, qüdrətli kişi kimi az yaşadı. Amma özündən sonra mərd həyat yoldaşı, iki övladdan başqa zəngin mənəvi-əxlaqi aləm, insanlıq, bütövlükdə cəmiyyət üçün son dərəcə vacib olan nəcib hisslər, əməllər qoydu, getdi. Aqşın Babayev bu obrazın da səciyyənaməsində öz sənətkarlıq imkanlarını əsirgəməmişdir, Nuru həyatı bərasində ciddi düşünən, ictimai ədalət, mənəvi həqiqət axtarırlarında sabitqədəm olan, daima əxlaqi-idraki yetkinliyini qorumağa çalışan, çirkin əqidə və ehtirasların doğurduğu dəhşətlərə mərdliklə sinə gərən, döyülən, əzilən, lakin əyilməyən, sınımayan, böyük əhd-peyman, məhəbbət sahibi olan, öz mənəvi dünyası xeyirxahlığı ilə müşkül məsələləri islah etməyə çalışan bir gəncdir. Nurunun Rənaya olan saf, dəruni hissləri onda tam yeni bir aləm, güclü həyat, yaşamaq eşqi yaratmışdır. Odur ki, Nuru yaşadığı dünyanı Rənanın gözü ilə, onun məhəbbətində görür, onu ömrünün ayrılmaz hissəsi hesab edir. Bu obrazda müəllif ustalıqla xalqın obrazlı təfəkkürü ilə müasirliyin sintezini yarada bilir. Povestdə əksər obrazların, həyat səhnələrinin təsvirində-bədiiləşdirilməsində səliqəli bir emosional yığcamlıqla yanaşı neqativ hallara güclü, daxili inkarçılıq, bədii kəskinlik vardır. Bütövlükdə povestdən alınan ümumi təsir budur ki, insanın xoşbəxtliyi, ən ağır, mürəkkəb və ziddiyyətli mühit və şəraitin təsiri altında olsa da, nəcins insanların bədxahlığı ilə üzləsə də, sağlam-ülvi məhəbbət ona böyük ləkə düşməyə imkan vermir. İnsan yaşayır, həyat davam edir. Yazıçı bu müqəddəs faktı təsdiq edən son dərəcə tipik, bədii həyat səhnələri və obrazlar yaratmışdır. Həqiqi məhəbbəti aydın başa düşməyən, yalnız adət-ənənə ehkamları ilə yaşayan Qədir, xəbis təbiətli Zərnişan, ailə münasibətlərindən uzaq olan Gülya, şərfətsiz həyat tərzi yaşayan Sədaqət, rüşvətxor, əliyəri Həsənəli, kimi insanlar nöqsanlı şəraitin xəbis adamları kimi ümumiləşdirilir. Bununla yanaşı yazıçı həyatın işıqlı, yaşamağa haqqı olan, Mina və Nuru kimi obrazların müasir şəxsiyyətlər kimi təqdimində bədii boyalarını əsirgəməmişdir. Umumiyyətlə Aqşın Babayevin povestləri obrazlı dili, adi, sadə, lakin yüksək təsir gücünə malik üslubu ilə, aktual mövzular aləmini, tipik həyat materialını, cəmiyyətin qabarıq ictimai, hüquqi, fəlsəfi, zaman münasibətlərini psixoloji mühitin ilk tipik bir sahəsi kimi yüksək bədiiliklə ümumiləşdirə bilir. Bu povestlərin ilk məziyyəti onların güclü bədii həqiqətlər kimi ortaya çıxmalarındadır. “Kişilər az yaşadı” nümunəvi bədii əsər olmasaydı, bəlkə də onu real, tarixi bir həqiqət adlandırmaq olardı. Ədəbi tənqid bunu deməli idi ki, Aqşın Babayev “nəsrinin xəmiri”, ümumiyyətlə təvazökarlıqla yoğrulub. Haqqında danışdığımız povest də daxil olmaqla onun nəsrində, yüksək bir mədəniyyət, sənətkar məsuliyyətindən irəli gələn təbii bir ağayanaqlıq var. Bu nəsrə bəzən sakit sular kimi aramla axan, köüllər yandırır canlar yaxan, həyatın həyəcan-səksəkə, təəcüb hissi, abır-həyə ilə yanaşı son dərəcə dərin milli ruh, milli zövq, yüksək türkçülük, güclü müsəlmançılıq, insanı həyat materialına cəlb etmək, düşündürmək, nəticə çıxarmaq, uzun müddət bədii həyat materialının təsiri altında saxlamaq qüdrəti var: “Oğlum, balam, sənın babaların, atan az yaşadı. Sən çox yaşa, amma onlar kimi yaşa. Həyatda olmasalar da elə həmişə yaşayırlar. Çünki yaxşı adam olublar, düz adam olublar, mərd adam olublar, kişi adam olublar, babaların Adışirin, Ələsgər, atan Nuru... Onlar kimi ol həmişə. Sənə yaxşı yol!” (1, 304). Aqşın Babayevin “Söz gülləsi”, “Xalqın oğlu”, “Dalan”, “Çovğunlu yollar”, “Sabahı görənlər” və digər povestlərində, “Zəlzələ”, “Dünyanın axırı” romanlarında fikirlə hissini bir qovşaqla fəaliyyəti dərk olunmamış, görünən və görünməyən mətləbləri, psixoloji halların “insan və zaman” kontekstində özü də soyuqqanlı şəkildə, sadəcə olaraq, olmuş, gecikmiş hadisələr, keçmiş əhvalatlar kimi yox, gərgin psixoloji vəziyyətlər, dramatik səhnələr şəklində çatdırmaq qüdrəti var. Yazıçı arzu- istəklə yanaşı insan itkisindən doğan həyəcanı, kədəri fərdi və ictimai dərd kimi yüksək bədiiliklə səhnələşdirərkən humanist prinsiplərə arxalanır. Belə yaradıcılıq prosesində Aqşın Babayevin sənətkar mövqeyinin fəlsəfi dərinliyində dövrə-mühitə cəsarətli nüfuz etmə, mövcud şəraitin qabarıq bir cəhətini ümumiləşdirmək vüsəti ləyaqətlə öz işini görür. Belə ki, müsbət ideal, həyatın ziddiyyətli, nöqsanlı cəhətlərini sadəcə olaraq görmək, göstərmək, aradan qaldırmaqla yox, daha çox mənəvi boşluğun, nöqsan və ziddiyyətlərin mənasını, mahiyyətini, yaranma, törəmə səbəblərini, məqsədini açmaq, bədii şəkildə aydınlaşdırmaqla məşğul olur. Aqşın Babayev də daxil olmaqla, 60-cılar nəsrinin taleyini, yaxşı mənada sənət və sənətkarlığa belə yaradıcı münasibət, nikbin baxış, oxucu marağına məsuliyyət və cavabdehlik, nəsrin gələcəyinə inam təyin edir. Bu baxımdan o zamanın ədəbi tənqidində bu dövrün nəsrini “mədəni”, “təvazökar”, “müxalif”, “etibarlı” və s. kimi adlandırmaq təşəbbüsü olduqca təbii səsləndi. Məsələ hər bir uğurun, yaxud nöqsan və cinayətin cəmiyyətin müasir görünüşü, hazır, tipik modeli kimi göstərməkdən getmir, mühitin nizamdan, əndazədən çıxmış vəziyyətinə aid çoxlu sual və cavabların fəlsəfi mahiyyətini açıqlamaqdan, sosial qanunların nəzarətsiz buraxılması səbəbini aramaqdan gedir.

Aqşın Babayev povestlərindən alınan təsir bədii yaradıcılığın nə qədər çətin, mürəkkəb, məsuliyyətli, eyni zamanda şərəfli olduğunu göstərməklə belə bir hiss də doğurur ki, ötən əsrdə nə yaxşı ki, yeni-psixoloji nəsr mərhələsi yarandı və o, İ.Hüseynov, Anar, Elçin, İsi Məlikzadə, S.Əhmədov, F.Kərimzadə, S.Azəri, A.Babayev və digər güclü gənc nəslə sənət-ədəbiyyat aləminə gətirdi, ədəbiyyatı-sənəti yaşatdı.

Ədəbiyyat:

1. Babayev A. Söz gülləsi. Bakı: Yazıçı, 1982, 309 s.

Ключевые слова: повесть, чистота морали и воспитанности, литература, жизненный материал

Key words: the story, the purity of morality and upbringing, the literature, the life material

Мужчины жили мало

Резюме

Статья посвящена творчеству Акшина Бабаева – выдающегося интеллигента, талантливого писателя-журналиста, оставившего богатое литературно-художественное наследие в Азербайджанской литературе, имеющего большие заслуги в традиционном развитии жанра повести, сыгравшего огромную роль, как в литературе, так и в журналистике. В статье анализируется одно произведение – повесть писателя «Мужчины жили мало». Повесть исследуется с художественной и профессиональной точек зрения. Особенно тщательно анализируются жизненный материал, мир образов, идейно-содержательный аспект повести. В жизненном материале повести основное место занимает человек, чистота морали и воспитанности, способность человека, выходя из всех жизненных сложностей, сохранить человечность. Такие образы, как Рена, Чингиз, Мина с высоким авторским мастерством преподносятся читателю. Ясный, можно сказать, прозрачный стиль образов, способность создания диалогов-монологов, вдумчивый характер каждой сцены повести привлекает внимание.

Men lived a little

Summary

The article is devoted to the work of Akshin Babayev, an outstanding intellectual, a talented writer-journalist who left a rich literary and artistic heritage in Azerbaijani literature, who has great merits in the traditional development of the genre of the story, which played a huge role in both literature and journalism. The article analyzes one work - the story of the writer "Men lived a little". The story is investigated from an artistic and professional point of view. The vital material, the world of images, the ideological and substantial aspects of the story are analyzed especially carefully. In the life material of the story, the main place is occupied by a human, the purity of morality and upbringing, the ability of a human, getting out of all life's difficulties, to preserve humanity. Images such as Rena, Chingiz, Mina are presented to the reader with high authorial skill. A clear, one might say, transparent style of images, the ability to create dialogues-monologues, the thoughtful nature of each scene in the story attract attention.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova